

برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری مذهبی در مناطق روستایی مطالعه موردی روستاهای دارای مکان‌های مذهبی اورامان تخت، نچار و هجیج

خلیل رحمانی^۱، مهدی پورطاهری^{۲*}، عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری^۳

۱- کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۲- استادیار جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۳- دانشیار جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

دریافت: ۹۰/۱/۲۷ پذیرش: ۹۰/۴/۱۰

چکیده

بناهای مذهبی و مکان‌های مقدس دورنماهای بسیار مسلط از دین و مذهب هستند. در تاریخ، زیارت مذهبی مولد واقعی اقتصاد و عاملی برای توسعه خدمات و رفع نیازهای مربوط به این مناطق توصیف شده است. به این دلیل، گاهی امروزه مکان‌های مذهبی و جاذبه‌های گردشگری از حامیان اصلی کل اقتصاد به‌شمار می‌روند. در حال حاضر، گردشگری مذهبی یکی از راه‌های تنوع‌بخشی و یارهایابی از مشکلات اقتصادی تلقی شده است. جاذبه‌های مذهبی، زیارتگاه‌ها و مکان‌های مقدس هر سال تعداد زیادی از گردشگران را به‌سوی خود جذب می‌کنند. این امر فواید اقتصادی، اجتماعی و کالبدی زیادی را در جامعه پذیرای گردشگران مذهبی دارد. به همین منظور، برنامه‌ریزی با رویکرد راهبردی می‌تواند یکی از شیوه‌های بهره‌برداری از این فرصت‌ها برای مناطقی با ظرفیت‌های فرهنگی و مذهبی باشد. در این میان، روستاهای اورامان تخت، هجیج و نچار به دلیل موقعیت خاص خود دارای ظرفیت‌های بالا از نظر جذب گردشگران مذهبی هستند؛ اما تاکنون به دلایل متعدد از این فرصت‌ها به‌طور بهینه و پایدار استفاده نشده است. باوجود این، تحقیقات میدانی نگارندگان در سطح سیصد نفر از ساکنان روستاهای مورد مطالعه با طرح سی گویه تبیین‌کننده پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و کالبدی از طریق آزمون تک نمونه‌ای نشان می‌دهد حضور گردشگران مذهبی پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و کالبدی را با بیشترین تأثیر بر ابعاد اجتماعی به‌همراه داشته است. همچنین، تحقیقات نشان می‌دهند براساس رویکرد راهبردی مبتنی بر مدل SWOT لازم است به‌منظور تقویت و توسعه گردشگری مذهبی در

منطقه مورد مطالعه، راهبرد رقابتی به عنوان یک بسته راهبردی برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی گردشگری مذهبی مورد توجه قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی: گردشگری مذهبی، توسعه پایدار، برنامه‌ریزی راهبردی، مدل SWOT، اورامان تخت، هجیج، نجار.

۱- مقدمه

زیارتگاه‌ها از مفاهیم اولیه و مدرن گردشگری است که از حرکت مکانی گردشگران به واسطه سفر در مکان‌های مذهبی ایجاد می‌شود (Gil Et al., 2008: 422). افزایش تقاضا برای گردشگری مذهبی پیشرفتی اجتماعی است و امری ضروری در زندگی مدرن تلقی می‌شود. گردشگری مذهبی یکی از رویدادها و نمونه‌های جالب در جوامع محلی به‌شمار می‌آید؛ به‌گونه‌ای که کوهن^۱ (۱۹۸۴) می‌گوید گردشگرانی که در مقصد و در سکونتگاه‌های محلی می‌مانند و با افراد میزبان ارتباط برقرار می‌کنند، تغییراتی را در کیفیت زندگی، نظام‌های ارزشی، تقسیمات کارگری، ارتباطات خانوادگی، گرایش‌ها و الگوهای رفتاری جامعه میزبان به وجود می‌آورند (Ibid, 420). گردشگری مذهبی یکی از پدیده‌های جدید در جهان به‌شمار می‌رود که خاستگاه آن در زیارت نهفته است. پژوهشگران روابط بین این دو را به رسمیت شناخته‌اند. برای مثال، به این ارتباط در مقاله آید^۲ (۱۹۹۲)، بومن^۳ (۱۹۹۱) و همچنین راینسچده^۴ (۱۹۹۲) تصریح شده است (Kreiner, 2010: 155).

ایران با ۹۸ درصد مسلمان و با داشتن بیش از ۵ هزار امامزاده، بقعه متبرکه و مراکز مذهبی ظرفیت بسیار مناسبی برای توسعه صنعت توریسم و جذب گردشگری مذهبی داخلی و خارجی دارد؛ به طوری که براساس آمارهای موجود در هیچ کشوری این تعداد امامزاده و بقعه و بناهای مذهبی وجود ندارد (فراهانی، ۱۳۸۶: ۵۴). به همین دلیل ایران یکی از کشورهای است که ظرفیت جذب گردشگر زیارتی و مذهبی را داراست. امامزاده‌ها علاوه بر اینکه در همه جا هستند و می‌توانند ویژگی یک آبادی باشند، نام و نشان صدها و هزارها آبادی در این

---

1. Cohen
2. Eade
3. Boman
4. Rinschede

پهنای مورد بحث نیز هستند که علاوه بر آثار معنوی و غیرمادی در هر مکان جغرافیایی، منشأ تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز می‌شوند (اتینگهاوزن، ۱۳۷۸: ۳۸۱-۳۸۲).

در سال‌های اخیر، توجه به توسعه روستایی از طریق جاذبه‌های گردشگری مذهبی در ایران مورد توجه قرار گرفته است. جاذبه‌های گردشگری روستاهای ایران فراوان‌اند؛ یکی از آن‌ها جاذبه‌های فرهنگی و مذهبی نظیر امامزاده‌ها، زیارتگاه‌ها، مسجدها و مقبره‌هاست. تجربیات جهانی نشان می‌دهد مراسم فرهنگی - مذهبی و یا اعتقاد به زیارتگاه‌ها که در باورها و اعتقادات مردم جامعه ریشه دارد، از جریان‌هایی هستند که جاذبه ایجاد می‌کنند. بسیاری از کشورها این‌گونه مراسم را به‌مثابه یک رخداد احیا می‌کنند و با برپایی فستیوال‌ها و کارناوال‌ها به آن‌ها رونق می‌دهند؛ به‌طوری که جذابیت آن‌ها بیشتر نمود می‌یابد (قادری و همکاران، ۱۳۸۸: ۷۷). در بسیاری از کشورها از این‌گونه مراسم - که دو عامل فرهنگ و مذهب به‌عنوان جاذبه در این مراسم تجلی می‌یابند - به یک رخداد شناخته‌شده یاد می‌شود که با برپایی فستیوال‌ها و کارناوال‌ها قادرند گردشگران را جذب کنند (Raj, 2003: 3).

بی‌تردید، یکی از مهم‌ترین کانون‌های زیارتی در مناطق روستایی کشور در منطقه اورامان و در محدوده روستاهای تاریخی اورامان تخت، هجیج و نجار واقع شده است. اورامان تخت روستایی در بخش اورامان تخت از توابع بخش اورامان شهرستان سروآباد در استان کردستان است که در ۶۵ کیلومتری جنوب‌شرق شهرستان مریوان و ۱۷۰ کیلومتری مرکز استان (سندج) واقع شده است. وضعیت خاص روستا از نظر معماری، موقعیت چشمه‌های پرآب، مراسم و آداب و رسوم خاص آن، وجود مقبره و مسجد پیر شالیار و به‌ویژه جمعیت و تعداد ساکنان زیادش اهمیت آن را در زمان ساسانی نشان می‌دهد. قبل از دوره ساسانی نیز در متون سومری به «هورم» اشاره شده است. جمعیت این روستا ۶۰۰ خانوار و ۳ هزار نفر است. یکی از جشن‌ها و مراسم باستانی در میان کردهای منطقه اورامان تخت که برخاسته از باورهای اساطیری و ادیان کهن آنان است، جشن عروسی پیر شالیار است.

روستای هجیج نیز با ۱۶۳ خانوار و جمعیتی بالغ بر ۶۰۳ نفر در دهستان سیروان از بخش نوسود قرار گرفته است. روستای هجیج در ۲۵ کیلومتری غرب شهرستان پاوه در استان کرمانشاه در دره‌ای زیبا، آرمیده در جنگلی انبوه است. در این روستای شگفت‌انگیز پلکانی در

کنار چشمه‌ای زیبا بقعه سید عبیدالله، فرزند امام موسی کاظم (ع)، قرار دارد که در طول سال زایران و گردشگران بسیاری را به خود جذب می‌کند.

روستای نجار از توابع شهرستان پاوه و استان کرمانشاه از دیگر روستاهای تاریخی و مذهبی منطقه است. این روستا دارای ۶۵ خانوار و جمعیتی برابر با ۳۹۰ نفر است و در دهستان هولی از بخش مرکزی قرار گرفته است که در حدود ۱۵ کیلومتری غرب این شهر در دامان کوه بلند شاهو جای دارد. مرقد شمس‌العارفین شیخ محمد عزیز نجاری و فرزندش شیخ محمد و نوه هایش شیخ عبدالقادر ملقب به شیخ رشید در وسط این روستا و در کنار سرچشمه زیبای نجار قرار دارد. تکیه شمس‌العارفین در روستای نجار از قدمتی ۱۵۰ ساله برخوردار است که بسیار فعال و هر هفته پذیرای صدها میهمان و زائر و گردشگر است که از نقاط دور برای زیارت مرقد مشایخ نجار به این روستا می‌آیند.

با توجه به ویژگی‌های خاص روستاهای نام‌برده، پژوهشگران برآنند تا ضمن تبیین نظری گردشگری مذهبی و نقش و جایگاه سکونتگاه‌های زیارتی در فرایند توسعه روستایی به این سؤال‌ها پاسخی مستدل دهند: آیا وجود مکان‌های مذهبی در توسعه اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و کالبدی روستاهای اورامان تخت، هجیج و نجار مؤثر بوده است؟ گردشگری مذهبی- فرهنگی در کدام‌یک از ابعاد توسعه بیشترین تأثیر را برجای نهاده است؟ راهبرد توسعه گردشگری مذهبی در روستاهای اورامان تخت، هجیج و نجار کدام است؟

۲- مبانی نظری تبیین‌کننده نقش گردشگری مذهبی در توسعه روستایی

زیارت یکی از پدیده‌های مذهبی و فرهنگی است که در جوامع انسانی به بهترین شکل شناخته شده و یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های اصلی مذاهب جهان: بوداییسم، هندویسم، اسلام، یهودیت و مسیحیت است. در تعریف زیارت می‌توان گفت نتایج حاصل از سفرهای مذهبی به مکان‌های مقدس و برای اهداف روحانی و ادراک درونی است. زیارت نوعی گردش مذهبی و روحانی است که به‌واسطه حرکت جمعیت در مکان‌های مذهبی به‌وجود می‌آید. زیارت مکان‌های مقدس می‌تواند شامل پدیده‌های طبیعی از قبیل کوه‌ها و رودخانه‌ها یا پدیده‌های فرهنگی مانند معبد، قبرها و آثار تاریخی و مذهبی باشد. یکی از مهم‌ترین و کهن‌ترین عوامل

و انگیزه‌های مسافرت انسان، باورهای مذهبی و احساسات دینی او بوده است. انسان ابتدای تاریخ مکان‌هایی را مقدس می‌دانسته و برای تأمین نیازها و خواسته‌های روحی - روانی و مادی خود و نیز ترس از بلایای طبیعی و غیرطبیعی‌ای که زندگی او را تهدید می‌کرده، به زیارت و دیدن مکان‌های مقدس می‌رفته است (محلّاتی، ۱۳۸۰: ۱۲). در جهان بیش از ۲ میلیون مسلمان سالیانه به زیارت مکه، ۵ میلیون زائر به لوردس در فرانسه و ۲۸ میلیون زائر هندو برای انجام اعمال مذهبی به رودخانه گنگ در هند می‌روند (Singh, 2006: 222). زیارت کار مهمی تلقی می‌شود؛ زیرا زیارت‌کنندگان می‌توانند محل را از طریق تمام حواس خود از قبیل دیدن منظره‌های مقدس، گوش دادن به سخنان، لمس کردن اشیای مقدس و خوردن مواد غذایی خاص تجربه کنند. زیارت قادر است در نوسازی معنوی انسان‌ها و آسایش روحی و روانی آنان مؤثر واقع شود (Tanaka, 1988: 35). علاوه‌بر این، زیارت قادر است در هویت زیارت‌کنندگان نقش مهمی داشته باشد؛ برای مثال انتخاب لفظ حاجی برای مردان و یا حاجیه برای زنان که پس از بازگشت از خانه خدا بخش جداناپذیری از لقب آن‌ها می‌شود (Rubacka Et al., 2007: 28).

امروزه در دنیا به نمادها و نشانه‌ها و بناهای مذهبی و یادمان‌هایی که یادآور مراسم و آیین‌های نیایش‌های مذهبی است، بیش از پیش توجه می‌شود و مردم در صدد احیای مراسم به سبک گذشته در این مکان‌ها هستند. گردشگری مذهبی یکی از تجارت‌های بزرگ است و سازمان جهانی گردشگری (WTO) گردشگری مذهبی را جزء پنج نوع گردشگری مهم - که اهم فعالیت‌های این سازمان را پوشش می‌دهد - قرار داده و آن را این‌گونه تعریف کرده است: «گردشگری مذهبی عبارت است از بازدید گردشگران از مکان‌های مقدس نظیر زیارتگاه‌ها، مقابر امامزاده‌ها و نظایر آن‌ها». به این تعریف مناطق فرهنگی و طبیعی و راه‌های مذهبی و مقدس را نیز باید اضافه کرد. ویژگی مهم گردشگری مذهبی این است که فرهنگ‌ها، باورها و اعتقادات مدرن و سنتی را با هم ترکیب می‌کند و باورها و اعتقادات گذشته را به حال پیوند می‌دهد. گردشگری مذهبی با معنای روحانی و معنوی همراه است و در این نوع گردشگری مخاطب یا گردشگر به دنبال ارضای نیاز معنوی و روحانی است که بیش از هر چیز باید به آن توجه کرد. برای رونق و توسعه گردشگری مذهبی باید شهرها، بناها و محوطه‌هایی را که در

گذشته کارکرد مذهبی داشته‌اند و مردم را به سوی خود جذب می‌کرده‌اند، شناسایی و احیا کرد (Robinson, 2006: 65).

در تعریفی کلی می‌توان گردشگری مذهبی را گونه‌ای از گردشگری دانست که شرکت‌کنندگان در آن دارای انگیزه‌های مذهبی (منحصراً و یا به صورت ترکیب با سایر انگیزه‌ها) هستند که از مکان‌های مقدس نظیر کلیساها، مسجدها، مقبره‌ها، امامزاده‌ها و مانند آن‌ها بازدید می‌کنند (Meyer, 2004: 42). گردشگری مذهبی، به‌ویژه در نظریات گردشگری به سه شکل: زیارت به صورت گروهی یا دیدار شخصی از زیارتگاه‌های مقدس، گردهمایی بزرگ به مناسبت تاریخ‌های مهم مذهبی و سالگردهای مذهبی، و تور و بازدید از مکان‌های مهم مذهبی در چارچوب برنامه سفر و گردشگری بدون در نظر گرفتن زمان تفسیر می‌شوند (Timothy Et al., 2006: 237).

بر اساس منابع موجود، زیارت به آثار متفاوتی در محل مقصد اعم از شهر یا روستا منجر می‌شود؛ زیرا زیارت شکلی از گردشگری یا نوعی پویایی و حرکت جمعیت به‌شمار می‌آید. پویایی زیارت در رشته‌های مختلف علمی مورد شناسایی و مطالعه قرار گرفته و شامل حرکات افراد، اشیاء، سرمایه و اطلاعات در سراسر جهان در فضاهای عمومی و برای امور زندگی روزمره است. با وجود این، درحالی که پدیده گردشگری توجه زیادی را در ادبیات توسعه به خود معطوف داشته، آثار شکل‌ها و گونه‌های گردشگری مذهبی کمتر مورد توجه قرار گرفته است (Collins-Kreiner, 2010: 154). گردشگری مذهبی قادر است از طریق تعدد گردشگران بر محیط زیست تأثیر گذارد (Nolan, 1989: 70) و نیز می‌تواند با توسعه مبادلات تجاری، فرهنگی و سیاسی موجب پویایی جمعیت منطقه شود (Barber, 1993: 55). سفرهای زیارتی قادرند فرایندهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حتی سلامت مردم را تحت تأثیر قرار دهند؛ به همین دلیل جغرافی‌دانان را به مطالعه نتایج آن بر رفتار مکانی و فضایی زایران علاقه‌مند می‌کند. بر این مبنای می‌توان زیارت و سفرهای زیارتی را یکی از مهم‌ترین دلایل تغییرات مکانی دانست که قادر است فعالیت‌های اقتصادی منطقه را دستخوش تغییرات اساسی کند (Barber, 1993; Vukoni'c, 2002).

اگرچه ادبیات توسعه گردشگری به گردشگری مذهبی به‌ویژه در مناطق روستایی کمتر توجه می‌کند، این شکل از گردشگری بر جوامع انسانی تأثیر زیادی دارد. زیارت حاصل از

گردشگری مذهبی تغییرات زیادی در حرکات جمعیتی مانند زمینه‌سازی برای ایجاد تجارت و کسب و کار، تغییرات فرهنگی، هم‌بستگی‌های سیاسی و همچنین گسترش بیماری‌ها و اپیدمی‌ها را سبب می‌شود که لازم است با دیدگاهی نقادانه به تبیین دقیق این آثار پرداخته شود (Kreiner, 2010: 440).

۳- مواد و روش‌ها

جامعه نمونه تحقیق شامل سیصد نفر از اهالی روستاهای اورامان تخت، هجیج و نجار به ترتیب در سه دهستان اورامان تخت، سیروان و هولی با کارکرد مذهبی و زیارتی است. این تعداد از طریق فرمول کوکران محاسبه و به شیوه تصادفی طبقه‌ای انتخاب شده است. سؤال‌های محوری تحقیق مطابق شکل شماره یک در سه حوزه کالبدی، اقتصادی و اجتماعی با طرح ۱۵ گویه تبیین‌کننده با پایایی $0/8$ مبتنی بر ضریب آلفای کرونباخ و روایی صوری با اعتبار مبتنی بر ارزیابی حوزه کارشناسی، طراحی و تکمیل شده است. داده‌های پرسش‌نامه‌ها در محیط نرم‌افزار SPSS وارد شده و از طریق آزمون t تک‌نمونه‌ای مورد پردازش و ارزیابی قرار گرفته است. آن‌گاه با استفاده از سؤال‌های باز و بهره‌گیری از تکنیک SWOT برنامه راهبردی توسعه گردشگری مذهبی در روستاهای مورد مطالعه طراحی شده است.

همچنین، به منظور طراحی برنامه راهبردی توسعه گردشگری مذهبی روستایی در روستاهای مورد مطالعه در فرایند ملی توسعه روستایی مجموعه‌ای مرکب از مؤلفه‌های مأموریت، چشم‌انداز، اهداف، چالش‌ها، فرصت‌ها، راهبردها و سیاست‌ها و برنامه اقدام (موضوعی و موضعی) در نظر گرفته شده است. در این ساختار، مأموریت برنامه راهبردی توسعه گردشگری مذهبی در مناطق روستایی کشور، تعیین مجموعه اهداف (ویژگی‌های روستاهای دارای قابلیت گردشگری مذهبی) و وظایف (ناظر به تحقق شرایط و اقتضائات، تأمین ابزارها و امکانات) است که با تحقق آن، روستاهای گردشگری مذهبی آماده ایفای نقش مفیدتر در سازمان فضایی کشور و در عرصه‌های توسعه ملی و در تعامل با تحولات محلی و منطقه‌ای و ملی می‌شوند.

از دیدگاه شما حضور زائران و گردشگران مذهبی تا چه اندازه در هریک از گویه‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی زیر مؤثر بوده‌اند؟

کالبدی
<ul style="list-style-type: none"> • تا چه میزان از طریق توسعه خدمات موجب تسهیل دسترسی به خدمات مورد نیاز شما شده است؟ • تا چه میزان زمینه‌های ارتقای کیفیت مسکن شما را فراهم نموده است؟ • تا چه اندازه نظام حمل و نقل روستا را ارتقای بخشیده است؟ • تا چه اندازه موجب افزایش کیفیت خدمات شده است؟ • تا چه اندازه موجب ارتقای زمینه‌های بهداشتی چون دفع زباله و دفع مناسب فاضلاب شده است؟
اجتماعی
<ul style="list-style-type: none"> • تا چه اندازه موجب ارتباطات نزدیک شما با روستاهای مجاور و بالعکس شده است؟ • تا چه اندازه زمینه افزایش احساس امنیت در روستای شما را فراهم نموده است؟ • تا چه اندازه موجب کاهش تنش‌های اجتماعی در روستا شده است؟ • تا چه میزان انگیزه شما به ویژه جوانان را برای مهاجرت از روستا کاهش داده است؟ • تا چه میزان موجب افزایش تعامل اجتماعی شما با زائران و گردشگران شده است؟
اقتصادی
<ul style="list-style-type: none"> • این نوع گردشگری تا چه میزان در درآمد شما نقش داشته است؟ • تا چه میزان شغل شما وابسته به این نوع از فعالیت گردشگری است؟ • تا چه اندازه موجب توسعه صنایع دستی در سطح خانواده شما شده است؟ • تا چه اندازه از طریق توسعه و ایجاد مراکز تجاری و خرده فروشی موجب تسهیل دسترسی به خدمات مورد نیاز خانواده شما شده است؟ • تا چه اندازه قیمت اراضی شما را افزایش داده است؟

شکل ۱ گویه‌های تبیین‌کننده آثار گردشگری مذهبی بر خانوارهای روستایی

چشم‌انداز عبارت است از ارائه تصویر مطلوب و آرمان قابل دستیابی که منظر و دورنمایی در افق بلندمدت فراروی مدیریت روستاهای گردشگری قرار می‌دهد و دارای ویژگی‌های جامع‌نگری، آینده‌نگری، ارزش‌گرایی و واقع‌گرایی است. چشم‌انداز با در نظر گرفتن امکان تحقق در یک دوره بلندمدت و با توجه به شناخت محیط درونی و بررسی قوت‌ها و ضعف‌ها تعیین می‌شود و نیز به رخدادهای بیرونی نگاه دقیقی دارد تا فرصت‌ها و تهدیدهای احتمالی را بشناسد و نحوه تعامل محیط بیرونی و درونی را روشن کند. بدیهی است چشم‌انداز با در نظر گرفتن

«نیات استراتژیک» و «آرمان‌ها، آرزوها، نیازها و منابع روستاهای دارای قابلیت گردشگری مذهبی» طراحی می‌شود. در برنامه راهبردی منظور از اهداف، بایدها و نبایدها و نشان دادن قواعد کلی بر پهنه‌های سکونتگاه‌های روستایی دارای قابلیت‌های گردشگری است. در این فرایند، مأموریت در تعامل مستمر با فرصت‌ها و چالش‌های اساسی حاکم بر روستاهای گردشگری است. بنابراین، در این مفهوم فرصت‌ها به معنای قابلیت‌های بیرونی اثربخش بر توسعه روستاها و چالش‌ها نیز به معنای تنگناهای فراروی روستاهای گردشگری در تحقق مأموریت است. تدوین برنامه راهبردی توسعه روستاهای دارای قابلیت‌های گردشگری مذهبی نیازمند اتخاذ سیاست‌ها و راهبردهای اساسی در تعامل با اهداف و مأموریت از پیش طراحی شده است. در این معنا، راهبردها و سیاست‌ها راهکارهای اساسی است که اعمال آن‌ها متضمن تغییرات اساسی ساختاری در تعامل با الزامات محیطی، اقتصادی، اجتماعی و کالبدی است و موجب تحقق اهداف می‌شود. در این معنا، راهبرد سیاست و راه کلی است که اگر طی شود، موجب تغییرات ساختاری و رفتاری در سیستم می‌شود؛ یعنی ساختارهای نظام را دگرگون می‌کند. همواره بین رفتار و ساختار رابطه‌ای به این صورت برقرار است که اگر بخواهید رفتارها و عملکردهای اساسی افراد را در یک سازمان تغییر دهید، باید ساختارهای آن را تغییر دهید. راه‌هایی که موجب دگرگونی ساختارها می‌شوند، راهبرد نامیده می‌شوند. با این توضیح، هدف راهبردی هدفی است که اگر محقق شود، ساختارها را دگرگون می‌کند.

۴- نتایج تحقیق

به منظور طراحی برنامه راهبردی توسعه گردشگری مذهبی در روستاهای مورد مطالعه ابتدا به سنجش آثار اقتصادی، اجتماعی و کالبدی این نوع گردشگری در قالب پانزده گویه به صورت نگرش‌سنجی پرداخته شده است. نتایج جمع گویه‌های تبیین‌کننده و مقایسه تطبیقی آن‌ها با حد متوسط گویه‌ها به عنوان نقطه اثربخشی براساس آزمون t تک‌نمونه‌ای مندرج در جدول شماره یک گویای این است که در تمام ابعاد سطح معناداری محاسبه شده رقمی پایین‌تر از $0/05$ را نشان می‌دهد؛ بنابراین براساس نظرات جامعه نمونه، تأثیر ابعاد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی مکان‌های مذهبی در روستاهای مورد مطالعه بالاتر از حد متوسط ارزیابی شده است.

جدول ۱ مقایسه ابعاد ظرفیت‌های توسعه در وضع موجود با حد متوسط

ابعاد توسعه	تعداد نمونه‌ها	میانگین وضع موجود	حد متوسط گویه‌ها	سطح معناداری
اقتصادی	۳۰۰	۱۳/۴	۱۰	۰/۰۰۰
اجتماعی	۳۰۰	۱۹/۹	۱۰	۰/۰۰۰
کالبدی	۳۰۰	۱۸/۴	۱۰	۰/۰۰۰

اگرچه در تمام ظرفیت‌های توسعه شاهد معناداری سطح تفاوت وضع موجود از حد متوسط گویه‌ها هستیم، به نظر می‌رسد بیشترین سطح ارتقای ظرفیت‌های توسعه در بعد اجتماعی و سپس کالبدی رخ داده است. پس چنان‌که آزمون فریدمن در جدول شماره دو نیز نشان می‌دهد، بین سطوح توسعه از دیدگاه جامعه نمونه تفاوت معناداری مشاهده می‌شود؛ به طوری که بیشترین میزان توسعه در ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی روستا تحقق یافته است. به این ترتیب، توسعه گردشگری مذهبی بیشترین تأثیر را بر ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی مراکز روستایی مورد مطالعه برجای نهاده است.

جدول ۲ سطح و میزان تفاوت بین ابعاد توسعه متأثر از وجود مکان‌های مذهبی و فرهنگی

ابعاد توسعه	میانگین رتبه‌ها
اقتصادی	۱/۲۷
اجتماعی	۲/۸۸
کالبدی	۱/۸۳
میزان کای اسکوتر	۴۰۶
سطح معناداری	۰/۰۰۰

بررسی ظرفیت‌های موجود در سطح روستاهای دارای قابلیت گردشگری مذهبی نشان می‌دهد این مناطق با فرصت‌ها و قابلیت‌های متفاوت اقتصادی، اجتماعی و کالبدی اساسی روبه‌رویند. این فرصت‌ها و قابلیت‌ها که در قالب فرصت‌های بیرونی و قوت‌های داخلی ترسیم شده‌اند، علاوه بر مؤلفه‌های ملی مانند وجود عزم ملی در جهت سامان‌دهی و آمایش روستاهای گردشگری و نیز تأکید بر توسعه مناطق روستایی در برنامه چهارم توسعه اقتصادی

و اجتماعی کشور، دربرگیرنده مؤلفه‌هایی مانند توانمندی‌های زراعی و دامی و بهره‌برداری از فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی آن و نیز تمرکز بر آبادی‌ها و جمعیت در روستاهای دارای توان گردشگری هستند. با وجود این، به نظر می‌رسد به دلایل اقتصادی، اجتماعی و جغرافیایی، فرصت‌های موجود در این مناطق در مقایسه با چالش‌های فراوی کمتر است. بررسی‌های اولیه در سطح سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه نشان می‌دهد ساکنان این روستاها در ابعاد مختلف با چالش‌های اساسی روبه‌رویند؛ به گونه‌ای که اغلب آنان با توسعه‌نیافتگی مواجه‌اند. براساس مدل تحلیلی SWOT، چالش‌ها شامل ضعف‌های داخلی و تهدیدهای محیط بیرونی است. به این ترتیب بر مبنای چنین رویکردی، ضعف‌های داخلی و نیز تهدیدهای خارجی در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی به عنوان چالش‌های اساسی شناسایی شده است. ضعف‌های داخلی می‌توانند به طور مستقیم بر قوت‌های داخلی و به طور غیرمستقیم بر فرصت‌های بیرونی و تهدیدهای خارجی نیز می‌توانند به طور مستقیم بر فرصت‌های بیرونی و غیرمستقیم بر قوت‌های داخلی اثر منفی برجای گذارند. بنابراین، به نقش تعاملی تهدیدها و ضعف‌ها بر یکدیگر و تشدید نقاط منفی تأثیرگذار بر توسعه روستاهای مورد مطالعه باید توجه کافی شود. براساس مطالعات میدانی در سطح روستاهای مورد مطالعه، مهم‌ترین چالش‌ها (ضعف‌های داخلی و تهدیدهای بیرونی) و قابلیت‌ها (قوت‌های درونی و فرصت‌های بیرونی) در زمینه توسعه گردشگری مذهبی در شکل شماره سه قابل تبیین و تفسیر است. در محدوده مورد مطالعه، ده قوت داخلی در برابر نه ضعف داخلی و همچنین شش فرصت خارجی در برابر هشت تهدید خارجی شناسایی و بررسی شدند. بدین ترتیب در مجموع، شانزده نقطه قوت و فرصت و هفده ضعف و تهدید به عنوان محدودیت‌ها و تنگناهای پیش‌روی منطقه مورد مطالعه جهت گسترش گردشگری مذهبی - فرهنگی شناسایی شدند. در یک جمع‌بندی می‌توان گفت آستانه آسیب‌پذیری این ناحیه نسبتاً بالا بوده و نیازمند بازنگری و سیاست‌های مناسب برای رفع ضعف‌ها و تهدیدها با استفاده از قوت‌ها و فرصت‌هاست. براساس مقایسه دوبه‌دوی عوامل در زیرگروه فرصت‌ها، ضعف‌ها، قوت‌ها و تهدیدها، عناصر راهبردهای فرعی چهارگانه توسعه گردشگری مذهبی در روستاهای مورد مطالعه شناسایی شد.

<p>ضعف‌ها (W)</p> <p>کافی نبودن تسهیلات و امکانات بهداشتی، بانکی و اداری در محیط‌های روستایی عدم مکان‌یابی و گسترش فعالیت‌های بازاریابی تولیدات روستایی در جهت مسیر و حضور زائران و گردشگران مذهبی کیفیت پایین خانه‌های روستایی برای اسکان موقت زائران و گردشگران مذهبی تفاوت‌های فرهنگی زیاد میان مردم و گردشگران استفاده از سودهای حاصل از جذب گردشگران برای عده‌ای خاص و عدم بهره‌برداری صحیح از مکان‌های مذهبی و حضور گردشگران در جهت ایجاد فرصت‌های شغلی کافی برای روستاییان و در نتیجه عدم کاهش بیکاری نبود نیروهای بومی آموزش‌دیده در بخش‌های مرتبط با گردشگری مذهبی- فرهنگی</p>	<p>قوت‌ها (S)</p> <p>وجود فرصت‌های شغلی به دلیل حضور مکان‌های مذهبی و گردشگران مذهبی افزایش فضاهای اقامتی و گردشگری (مانند هتل‌ها) برای اسکان زائران و گردشگران مذهبی افزایش دستمزد در فعالیت‌های غیرکشاورزی به علت افزایش شغل‌های مرتبط با گردشگری مذهبی افزایش امکانات آموزشی و بهداشتی در روستا به سبب تمرکز جمعیت و وابستگی اجتماعی به مکان‌های مذهبی افزایش سطح سواد و آگاهی (به‌ویژه زنان و دختران) به دلیل افزایش خدمات آموزشی، کاهش تنش‌های اجتماعی و افزایش تعامل و هم‌بستگی اجتماعی میان روستاییان به سبب حضور این مکان‌ها و وابستگی مردم به آن‌ها افزایش حفظ رسوم و آداب گذشته و تقویت آشنایی مردم روستا با پیشینه فرهنگی خود جولوگیری از تخریب مکان‌های مذهبی و تاریخی منطقه و توجه به آن به دلیل بالا رفتن سطح آگاهی‌های مردم استفاده از مصالح بادوام و جدید در خانه‌های روستا برای استفاده و اجاره این مکان‌های جدیدی به زائران و گردشگران وجود آثار باستانی در منطقه</p>	
<p>راهبردهای محافظه‌کارانه (WO)</p> <p>تنوع‌بخشی ظرفیت‌های سرمایه‌گذاری برای کسب سود و درآمد بیشتر تنوع‌بخشی به ارتباطات اجتماعی و فرهنگی برای کاهش تأثیرات سوء فرهنگی و اجتماعی ناشی از گردشگری تنوع‌بخشی و ایجاد زیرساخت‌های جدید مانند هتل و رستوران برای ایجاد رغبت و ورود گردشگران به منطقه تنوع‌بخشی و جلب مشارکت بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری در منطقه تنوع‌بخشی به قوانین و سیاست‌گذاری‌های مناسب برای جلب حمایت‌های بخش خصوصی تنوع‌بخشی و ابتکار در ایجاد اشتغال و شغل‌های جدید برای جلب گردشگران تنوع‌بخشی به فضا سازی و ایجاد فضاهای بزرگ‌تر برای جولوگیری از ازدحام بیش از حد زائران به‌ویژه هنگام برگزاری فستیوال‌های مذهبی تنوع‌بخشی فرهنگ بومی و استفاده از جنبه‌های مختلف آن‌ها مانند برگزاری فستیوال‌های مختلف مرتبط با فرهنگ بومی برای جولوگیری از تضعیف و تغییر آن</p>	<p>راهبردهای تهاجمی (SO)</p> <p>تقویت زیرساخت‌های روستایی دولت برای ایجاد فرصت‌های شغلی مرتبط با گردشگری مذهبی به واسطه وجود مکان‌های مذهبی در این روستاها تقویت و ایجاد فضاهای اقامتی و گردشگری برای اسکان گردشگران و زائران تقویت امکانات آموزشی و بهداشتی در روستاها برای بالا بردن سطح امکانات رفاهی برای جذب گردشگران مذهبی برای اقامت گردشگران در روستاها تقویت استفاده از مصالح بادوام در ساختن خانه‌های روستایی جدید برای جلب گردشگران مذهبی جهت اقامت در روستاها تقویت و بازسازی زیرساخت‌های گردشگری و ایجاد زیرساخت‌های جدید در منطقه برای جذب هرچه بیشتر گردشگران و زائران تقویت توجه دولت به مکان‌های مذهبی و گردشگری در جهت افزایش سرمایه‌گذاری در مناطق روستایی و جذب سودهای ناشی از حضور گردشگران و زائران تقویت اشتغال ایجادشده در بخش‌های غیرکشاورزی، مانند ایجاد اشتغال از فروش صنایع دستی و وسایل مذهبی به زائران تقویت میزان روابط فضایی و ایجاد تعامل در جهت کاهش تنش‌های اجتماعی و افزایش هم‌بستگی</p>	<p>فرصت‌ها (O)</p> <p>توسعه زیرساخت‌های روستایی توسط دولت در سال‌های اخیر توجه دولت به مکان‌های مذهبی و گردشگری و استفاده از این فرصت برای توسعه مکان‌های مذهبی این روستاها در جهت جذب هرچه بیشتر گردشگران مذهبی افزایش میزان روابط فضایی و عملکردی مردم روستا با سکونتگاه‌های دیگر افزایش سرمایه‌گذاری در مناطق روستایی به دلیل جذب سود ناشی از حضور گردشگران فراهم شدن زمینه فروش صنایع دستی منطقه در نتیجه ورود زائران و گردشگران آشنایی گردشگران با آداب و رسوم روستاها و برقراری تعامل فرهنگ‌های مختلف با یکدیگر و استفاده از این فرصت برای کسب درآمد به سبب حضور گردشگران و زائران</p>

شکل ۳ ماتریس راهبردی توسعه گردشگری مذهبی در منطقه مورد مطالعه

تهدیدها (T)	راهبردهای رقابتی (ST)	راهبردهای تدافعی (WT)
تأثیرات سوء فرهنگی و اجتماعی گردشگری بر منطقه تأثیرات منفی و آلودگی های زیست محیطی ناشی از گردشگری ورود توریسم سرگردان و بی هدف به منطقه بی توجهی به قوانین محیط زیست پذیرش توریست بیش از ظرفیت محیط شکل گیری نامنی های اجتماعی در منطقه کاهش سطح وابستگی های مذهبی مردم روستایی بر اثر برخورد با گردشگران نبود تبلیغات و اطلاع رسانی مناسب شکل گیری تنوع های فرهنگی در روستاها عدم امکانات و زیرساخت های مناسب در منطقه برای جذب و حفظ گردشگر افزایش شکاف های توسعه ای در روستاها افزایش مهاجرت به دلیل عدم برنامه ریزی صحیح برای این توان بالقوه موجود	بازنگری در سیاست های دولت در زمینه جذب سرمایه گذاری بازنگری در خدمات و تسهیلات عرضه شده در زمینه زیرساخت های مرتبط با گردشگری منطقه بازنگری در ورود گردشگران بیش از ظرفیت منطقه بازنگری در قوانین و ایجاد امنیت برای امنیت خاطر گردشگران و آسودگی آنها بازنگری در استفاده از مسئولان و افراد بومی برای راهنمایی هر چه بیشتر گردشگران و زائران بازنگری در تبلیغات منفی صورت گرفته در مورد امنیت منطقه برای تغییر نگرش گردشگران نسبت به منطقه بازنگری در تقسیم امکانات و منابع تولید درآمد مرتبط با گردشگری مذهبی و مکان های مذهبی برای استفاده تمام مردم روستاها از این سودها نه فقط عده ای خاص بازنگری در سیاست های دولت با هدف ایجاد زیرساخت های کالبدی و زیربنایی مانند جاده های ارتباطی و حمل و نقل عمومی به منظور حضور راحت تر گردشگران و زائران به ویژه در فصل زمستان	جلوگیری از ورود افراد مزاحم و شرور برای ایجاد امنیت برای گردشگران و زائران جلوگیری از تخریب محیط زیست به دلیل ورود بیش از حد گردشگران به منطقه جلوگیری از ورود و مقابله با گردشگرانی که به قوانین زیست محیطی بی توجه اند. جلوگیری از ورود و تأثیر فرهنگ های بیگانه با فرهنگ بومی برای حفظ آداب و رسوم محلی جلوگیری از ایجاد شکاف توسعه و سطح رفاه و همچنین فاصله درآمدی بین مردم و روستاها جلوگیری از تبلیغات منفی صورت گرفته درباره مردم و امنیت خود منطقه

ادامه شکل ۳

به منظور انتخاب راهبرد مناسب برای مقابله با چالش های فراروی روستاهای دارای قابلیت های گردشگری مذهبی مورد مطالعه و نیز بهره مندی از قوت ها و فرصت های موجود به منظور رفع تهدیدهای بیرونی و ضعف های داخلی، از نظرهای مردمی استفاده شد و اوزان اهمیت هر یک از فرصت ها، تهدیدها، قوت ها و ضعف ها به شرح جدول شماره سه تعیین شد.

جدول ۳ ماتریس تحلیل الگوی راهبردی توسعه گردشگری مذهبی از دیدگاه مردم

مؤلفه ها				SWOT		
نمره	رتبه	ضریب	مجموع امتیازها			
۰/۲۴	۳	۰/۰۸۱	۹۱۸	O1	فرصت	عوامل بیرونی
۰/۲۳	۳	۰/۰۷۸	۸۷۳	O2		
۰/۳	۴	۰/۰۷۶	۸۵۴	O3		
۰/۲۷	۴	۰/۰۶۷	۷۶۳	O4		
۰/۳	۴	۰/۰۷۵	۸۴۹	O5		
۰/۲۳	۳	۰/۰۷۹	۸۸۲	O6		
۰/۱۳	۲	۰/۰۶۶	۷۴۶	T1	تهدید	
۰/۰۶	۱	۰/۰۶۵	۷۳۳	T2		

ادامه جدول ۳

مؤلفه‌ها				SWOT				
نمره	رتبه	ضریب	مجموع امتیازها					
۰/۰۶	۱	۰/۰۶۸	۷۶۳	T3	تهدیدها			
۰/۱۱	۲	۰/۰۵۹	۶۶۰	T4				
۰/۱۳	۲	۰/۰۶۹	۷۶۹	T5				
۰/۰۶	۱	۰/۰۶۹	۷۶۹	T6				
۰/۱۴	۲	۰/۰۷۱	۸۰۷	T7				
۰/۰۷	۱	۰/۰۷۷	۸۶۲	T8				
۲/۳		۱	۱۱۲۸۴	مجموع				
۰/۲۳	۴	۰/۰۵۷	۸۶۹	S1			قوت‌ها	عوامل درونی
۰/۱۶	۳	۰/۰۵۴	۸۴۲	S2				
۰/۱۵	۳	۰/۰۵۲	۸۱۱	S3				
۰/۱۹	۴	۰/۰۴۹	۷۶۵	S4				
۰/۲۲	۴	۰/۰۵۶	۸۵۱	S5				
۰/۱۴	۳	۰/۰۴۷	۷۱۵	S6				
۰/۱۶	۳	۰/۰۵۴	۸۳۱	S7				
۰/۲۳	۴	۰/۰۵۸	۸۹۹	S8				
۰/۱۹	۴	۰/۰۴۷	۷۲۵	S9				
۰/۱۴	۳	۰/۰۴۶	۷۱۸	S10				
۰/۱۱	۲	۰/۰۵۲	۸۱۶	W1	ضعف‌ها			
۰/۰۵	۱	۰/۰۵۳	۸۲۳	W2				
۰/۱۱	۲	۰/۰۵۳	۸۱۷	W3				
۰/۱۱	۲	۰/۰۵۴	۸۳۷	W4				
۰/۰۵	۱	۰/۰۵۳	۸۲۴	W5				
۰/۰۹	۲	۰/۰۴۹	۷۴۰	W6				
۰/۰۵	۱	۰/۰۵۱	۷۸۵	W7				
۰/۱۲	۲	۰/۰۵۹	۹۱۲	W8				
۰/۱۱	۲	۰/۰۵۶	۸۵۶	W9				
۲/۶		۱	۱۵۴۳۶	مجموع				

تحلیل SWOT نشان می‌دهد از نظر مردم، عوامل داخلی (قوت‌ها و ضعف‌ها) دارای اهمیتی برابر با ۲/۶ و عوامل خارجی (فرصت‌ها و تهدیدها) دارای اهمیتی معادل ۲/۳ بوده‌اند. به این ترتیب، با عنایت به محور مختصات تهیه‌شده (ر.ک شکل ۵) می‌توان راهبرد رقابتی را برای توسعه گردشگری مذهبی در روستاهای مورد مطالعه براساس رهیافت مردمی پذیرفت.

شکل ۵ انتخاب راهبردی توسعه گردشگری مذهبی در منطقه مورد مطالعه

۵- نتیجه‌گیری

گردشگری مذهبی در قالب زیارت مکان‌های مذهبی براساس یافته‌های نظری تحقیق قادر است ضمن پیوندهای روحی و روان‌شناختی نزد گردشگران، علاوه بر آثار اجتماعی موجب بروز پیامدهای اقتصادی و کالبدی در سطح مناطق روستایی شود. تطبیق مفاهیم نظری و یافته‌های تجربی در قالب پانزده گویه تبیین‌کننده در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی نزد سیصد نفر از ساکنان سه روستای جاذب گردشگران مذهبی نشان می‌دهد در تمام ابعاد حضور گردشگران در روستاهای مورد مطالعه از دیدگاه روستاییان موجب بروز تغییرات اقتصادی، اجتماعی و کالبدی شده و آثار اجتماعی بر سایر ابعاد غلبه داشته است. بدین ترتیب، به نظر می‌رسد تشدید ارتباطات اجتماعی و اقتصادی با روستاهای مجاور و برعکس، افزایش احساس

امنیت، کاهش تنش‌های اجتماعی در روستا، کاهش انگیزه مهاجرت به‌ویژه نزد جوانان و در نهایت افزایش تعامل اجتماعی زایران و گردشگران بر سایر آثار برتری داشته است. پیشینه تحقیق (ر.ک جدول ۴) و مقایسه تطبیقی آن با نتایج به‌دست آمده در منطقه مورد مطالعه بیان می‌کند که اگرچه تاکنون درباره گردشگری مذهبی در سطح مناطق روستایی کشور تحقیق مشخصی انجام نشده، می‌توان با تحلیل مطالعات صورت گرفته در حوزه گردشگری روستایی، نتایج به‌دست آمده را با تحقیقات مشابه همسو تلقی کرد و گردشگری مذهبی را گامی در جهت توسعه مناطق روستایی در منطقه مورد مطالعه دانست.

جدول ۴ پیشینه تحقیق

ردیف	نام محقق	عنوان تحقیق	سال	نتایج
۱	افتخاری و قادری	نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی (نقد و تحلیل چارچوب‌های نظریه‌ای)	۱۳۸۱	ماهیت صنعت گردشگری ایجاد اشتغال و درآمد، متنوع‌سازی اقتصاد، مشارکت اجتماعی و استفاده از منابع محلی است. از آنجا که بخش اعظم مشکلات عقب‌ماندگی و توسعه‌نیافتگی روستایی نیز به فقدان این صنعت برمی‌گردد، گردشگری روستایی با حل این مسائل و مشکلات می‌تواند به توسعه روستایی کمک کند.
۲	افتخاری و مهدوی	راهکارهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل SWOT دهستان لوسان کوچک	۱۳۸۵	تجزیه و تحلیل‌های تجربی در منطقه مطالعه شده نشان می‌دهد آستانه آسیب‌پذیری نقاط روستایی به‌علت گردشگری بودن بسیار بالاست و نیازمند بازنگری و مطرح کردن سیاست‌های مناسب در جهت رفع محدودیت‌ها و استفاده از مزیت‌های نسبی موجود است.
۳	طالب و همکاران	عوامل مؤثر در توسعه گردشگری روستایی (مطالعه موردی روستاهای حاشیه زاینده‌رود بخش سامان)		در این تحقیق در قالب نگرشی جامع و نظام‌وار و مبتنی بر واقعیات منطقه به‌منظور رسیدن به چارچوبی علمی و کاربردی سطح‌بندی فضایی ضروری تشخیص داده شده است.

ادامه جدول ۴

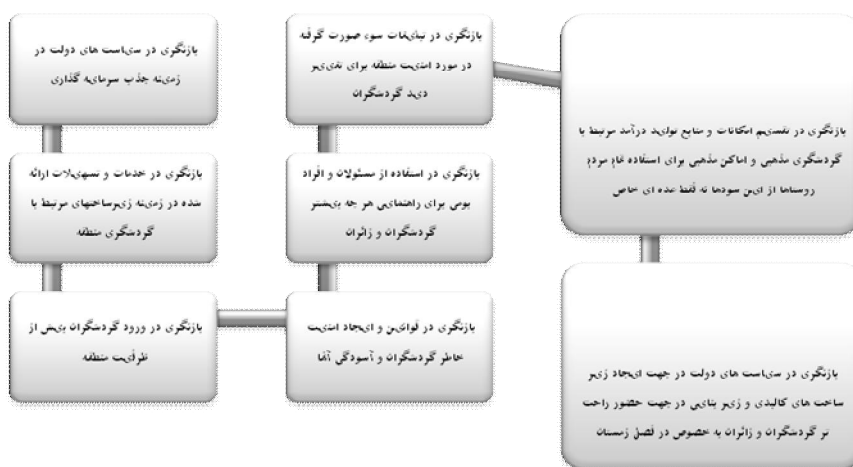
ردیف	نام محقق	عنوان تحقیق	سال	نتایج
۴	بمانیان و همکاران	ارائه مدل پیشنهادی برای پیاده‌سازی گردشگری الکترونیک در طرح‌های توسعه گردشگری روستایی	۱۳۸۸	نتایج و یافته‌های پژوهش حاضر به ارائه مدلی در توسعه گردشگری الکترونیک روستایی براساس چرخه دمینگ، به محورهای: ۱- طراحی و برنامه‌ریزی، ۲- اجرا، ۳- بازرسی و کنترل و ۴- اقدام اصلاحی اشاره دارد که می‌تواند در شرایط معاصر ایران، در توسعه گردشگری روستایی در حوزه به‌کارگیری بهینه و کارآمد منابع و جاذبه‌های موجود مناطق روستایی مؤثر باشد.
۵	شمس‌الدینی	گردشگری روستایی راهکاری سازنده برای توسعه روستایی؛ نمونه موردی: روستای فهلیان	۱۳۸۹	ضمن بیان اصول و مفاهیم گردشگری روستایی و ارتباط تنگاتنگ آن با موضوع توسعه روستایی این تحقیق به معرفی جذابیت‌ها و ظرفیت‌های طبیعی - تاریخی گردشگری در روستای فهلیان از توابع بخش مرکزی شهرستان ممسنی پرداخته و در پایان، راهکارهای گوناگون برای اجرایی شدن طرح‌های گردشگری و توسعه این فعالیت در این روستا به‌منظور توسعه همه‌جانبه پیشنهاد شده است.
۶	میرکتولی و مصدقی	بررسی وضعیت گردشگری روستایی و نقش آن در رونق صنایع دستی؛ مورد دهستان استرآباد جنوبی، شهرستان گرگان	۱۳۸۹	نتایج این بررسی نشان می‌دهد ۷۶/۶ درصد نمونه مورد مطالعه نقش گردشگری را در توسعه صنایع دستی در حد زیاد و خیلی زیاد، ۱۹/۷ درصد کم و ۵۰/۷ درصد بی‌تأثیر دانسته‌اند.
۷	طالب و میرزایی	برنامه‌ریزی تعاملی گردشگری روستایی با رهیافت ارزیابی مشارکتی روستایی؛ مورد مطالعه روستای وکیل‌آباد سردابه	۱۳۸۹	با درنظر گرفتن مشکلات فراوان پیش‌روی توسعه و پیشرفت روستای وکیل‌آباد و گاه کمبود پتانسیل‌های لازم در جهت توسعه بخش کشاورزی به‌دلیل تقطیع اراضی و کوهستانی بودن منطقه و مهاجرت روستاییان و بیکاری، گردشگری روستایی می‌تواند نقش مؤثری در رونق بخشیدن به جامعه و اقتصاد روستایی ایفا کند و گام مؤثری در توسعه پایدار روستایی محسوب شود.

ادامه جدول ۴

ردیف	نام محقق	عنوان تحقیق	سال	نتایج
۸	سجادیان	بهره‌گیری از GIS در ادامه حیات روستا و تحقق توسعه پایدار روستایی (نمونه: گردشگری روستایی)	۱۳۸۹	به‌نظر می‌رسد از آنجا که گردشگری روستایی در بستری از مکان صورت می‌پذیرد، سیستم اطلاعات جغرافیایی قادر باشد در تمام مراحل گردشگری روستایی که به‌عنوان اقتصاد مکمل در کاهش فقر روستایی و جلوگیری از فشار بر منابع مطرح است، نقش مهمی ایفا کند.
۹	میرزایی	تأثیر توسعه گردشگری روستایی بر اشتغال در منطقه اورامانات کرمانشاه	۱۳۸۹	براساس یافته‌های پژوهش، گردشگری روستایی زمینه اشتغال فصلی به‌ویژه در بهار در منطقه فراهم کرده و شاغلان دیگر بخش‌های اقتصادی و به‌ویژه کشاورزی را به‌سوی خود جذب کرده است.
۱۰	حسینی و ملک‌حسینی	تحلیلی از وضعیت گردشگری روستایی (مطالعه موردی هزاوه اراک)	۱۳۸۹	گردشگری روستایی می‌تواند موجب رشد اقتصادی و تنوع فعالیت‌ها از یک‌سو و ایجاد اشتغال و درآمدزایی برای ساکنان روستایی با جذب مازاد نیروی انسانی از دیگر سوی شود و یکی از فرصت‌های توسعه همه‌جانبه روستایی است.
۱۱	مافی و سقایی	تحلیلی بر گردشگری روستایی در پیرامون کلان‌شهرها (مطالعه موردی: کلان‌شهر مشهد)	۱۳۸۹	نتایج این بررسی‌ها نشان می‌دهد حوزه نفوذ گردشگری در کلان‌شهر مشهد حدود ۴۳/۲۰ کیلومتر است و روستاهای دارای قابلیت گردشگری در این شعاع، به‌عنوان تفرجگاه‌های پیرامون کلان‌شهر، شکل‌دهنده محصول گردشگری روستایی هستند.
۱۲	راسق قزلباش	گردشگری روستایی و لزوم توجه به آن در برنامه‌های توسعه و آبادانی روستاها	۱۳۸۹	در این مقاله ضمن استفاده از منابع و مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی به بررسی تعریف توریسم و توریسم روستایی، جاذبه‌ها، فواید، آسیب‌ها و راهکارهای توسعه توریسم روستایی پرداخته شده است.
۱۳	پاپزن و همکاران	مشکلات و محدودیت‌های گردشگری روستایی با استفاده از نظریه بنیانی (مورد: روستای حریر استان کرمانشاه)	۱۳۸۹	نتایج این پژوهش نشان می‌دهد مشکلات گردشگری روستایی در روستای حریر عبارت‌اند از: فقدان امکانات زیربنایی و رفاهی، عدم درک صحیح روستاییان و مسئولان از گردشگری روستایی، کم‌رنگ شدن جاذبه‌های فرهنگی روستا، فقدان شبکه اطلاع‌رسانی صحیح و به‌موقع، عدم حمایت و توجه کافی دولت. محدودیت‌ها نیز عبارت‌اند از: فقدان اطلاعات دقیق آماری و تغییرات اقلیمی.

بنابراین، لازم است با اتخاذ راهبرد مناسب در روستاهای دارای توان گردشگری مذهبی، زمینه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و کالبدی آنان را فراهم کرد. با اتخاذ مدل SWOT و تحلیل مهم‌ترین قوت‌ها و ضعف‌های درونی و فرصت‌ها و تهدیدهای بیرونی به‌نظر می‌رسد مناسب‌ترین راهبرد برای توسعه روستاهای گردشگری مذهبی متناسب با مأموریت و اهداف توسعه، اتخاذ راهبرد رقابتی است. در این راهبرد لازم است اقدامات راهبردی زیر (شکل ۶) در سطوح کلان و نیز محلی و منطقه‌ای اجرا شود.

شکل ۶ اقدامات راهبردی توسعه گردشگری مذهبی در منطقه مورد مطالعه

۶- منابع

- اتینگهاوزن، ریچارد واک گر ابر، هنر و معماری اسلامی، ترجمه یعقوب آژند، تهران: سمت، ۱۳۷۸.
- افتخاری، عبدالرضا و داوود مهدوی، «راهکارهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل SWOT دهستان لواسان کوچک»، مدرس علوم انسانی، ۱۰(۲)، صص ۱-۳۰، ۱۳۸۵.
- افتخاری، عبدالرضا و اسماعیل قادری، «نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی (نقد و تحلیل چارچوب‌های نظریه‌ای)»، مدرس علوم انسانی، ۶(۲)، صص ۲۳-۴۰، ۱۳۸۱.

- بمانیان، محمدرضا، محمدرضا پورجعفر و هادی محمودی‌نژاد، «ارائه مدل پیشنهادی جهت پیاده‌سازی گردشگری الکترونیک در طرح‌های توسعه گردشگری روستایی (بررسی تطبیقی و ارائه مدل پیشنهادی با توجه به شرایط معاصر ایران)»، مدیریت شهری، ۷(۲۳)، صص ۷۱-۸۷، ۱۳۸۸.
- پاپزن، عبدالحمید، پرستو قبادی، کیومرث زرافشانی و شهپر گراوندی، «مشکلات و محدودیت‌های گردشگری روستایی با استفاده از نظریه بنیانی مورد: روستای حریر، استان کرمانشاه»، پژوهش‌های روستایی، ۱(۳)، صص ۲۵-۵۲، ۱۳۸۹.
- حسینی، عباس و صباح ملک‌حسینی، «تحلیلی از وضعیت گردشگری روستایی (مطالعه موردی هزاوه اراک)»، فصلنامه جغرافیایی چشم‌انداز زاگرس، ۱(۱)، صص ۱۱۱-۱۲۰، ۱۳۸۸.
- راسق قزلباش، سلیمان، «گردشگری روستایی و لزوم توجه به آن در برنامه‌های توسعه و آبادانی روستاها»، مسکن و محیط روستا، ۲۹(۱۲۹)، صص ۹۸-۱۰۹، ۱۳۸۹.
- طالب، مهدی، حسین میرزایی و حسن بخشی‌زاده، «برنامه‌ریزی تعاملی گردشگری روستایی با رهیافت ارزیابی مشارکتی روستایی مورد مطالعه روستای وکیل‌آباد سردابه»، پژوهش‌های جغرافیایی انسانی (پژوهش‌های جغرافیایی)، ۴۲(۷۱)، صص ۱۹-۳۴، ۱۳۸۹.
- طالب، مهدی و مینا محمدخان خیرآبادی، «عوامل مؤثر در توسعه گردشگری روستایی (مطالعه موردی روستاهای حاشیه زاینده‌رود بخش سامان از توابع شهرستان شهرکرد استان چهارمحال و بختیاری)»، نامه علوم اجتماعی، ۱۶(۳۵)، صص ۴۷-۷۵، ۱۳۸۷.
- فراهانی، شهلا، «پنج هزار زیارتگاه برای جذب یک میلیارد مسلمان»، ماهنامه صاعقه، ش ۹، ۱۳۸۶.
- قادری، اسماعیل، «راهکارهای استفاده از مراسم تاسوعا و عاشورا به عنوان پتانسیل توریسم فرهنگی - مذهبی در محدوده بخش مرکزی تهران»، س ۹، ش ۲۸، صص ۷۵-۱۰۱، ۱۳۸۸.
- سجادیان ناهید و مهیار سجادیان، «بهره‌گیری از GIS در ادامه حیات روستا و تحقق توسعه پایدار روستایی (نمونه: گردشگری روستایی)»، مسکن و محیط روستا، ۲۹(۱۲۹)، صص ۶۶-۸۵، ۱۳۸۹.

- پورسید، سیدعلی، خلیل اقبالی، ناصر بخشنده و نصرت عباس، «مدیریت گردشگری روستایی و نقش آن در توسعه روستایی مطالعه موردی: روستاهای استان سمنان»، پژوهشگر مدیریت، ۷(۱۹)، صص ۵۲-۶۹، ۱۳۸۹.
- شمس‌الدینی، علی، «گردشگری روستایی راهکاری سازنده برای توسعه روستایی نمونه موردی: روستای فهلیان»، مسکن و محیط روستا، ۲۹(۱۳۱)، صص ۹۵-۱۰۷، ۱۳۸۹.
- مافی، عزت‌اله و مهدی سقایی، «تحلیلی بر گردشگری روستایی در پیرامون کلان‌شهرها (مطالعه موردی: کلان‌شهر مشهد)»، جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۱۰، صص ۲۱-۴۰، ۱۳۸۷.
- محلاتی، صلاح‌الدین، درآمدی بر جهانگردی، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۰.
- میرزایی، رحمت، «تأثیر توسعه گردشگری روستایی بر اشتغال در منطقه اورامانات کرمانشاه»، روستا و توسعه، ۱۲(۴)، صص ۴۹-۷۶، ۱۳۸۸.
- میرکتولی جعفر و راضیه مصدقی، «بررسی وضعیت گردشگری روستایی و نقش آن در رونق صنایع دستی مورد دهستان استرآباد جنوبی، شهرستان گرگان»، مطالعات و پژوهش‌های شهری منطقه‌ای، ۲(۷)، صص ۱۳۷-۱۵۴، ۱۳۸۹.
- Barber, R., *Pilgrimages*, London: The Boy dell Press, 1993.
- Collins-Kreiner, N., "The Geography of Pilgrimage and Tourism: Transformations and Implications for Applied Geography", *Applied Geography*, 30, Pp. 153-164, 2010.
- Gil, Angeles Rubio, Curiel, Javier de Esteban, Religious Events as Special Interest Tourism, *A Spanish Experience*, Vol. 6, N. 3, Pp. 419-433, 2008.
- Kreiner, N. Collins, "Researching Pilgrimage Continuity and Transformations", *Annals of Tourism Research*, Vol. 37, No. 2, Pp. 440-456, 2010.
- Robinson, M. & k. Smith Melain, Cultural Tourism in a Changing World (Politics, Participation and (Re) Presentation, Pp. 59-69, 2006.
- Meyer, G., New Research Network for Islamic Tourism, Islamic Tourism- Issue 11, P. 42, 2004.

- Nolan, M.L. & S. Nolan, *Christian Pilgrimage in Modern Western Europe*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1989.
- Raj, Razaq, "The impact of festivals on culture", Nottingham, The 2nd De Haan Tourism Management Conference, December 16th, 2003.
- Rubacka, R. Barry, Janak Pandeyb & Neena Kohlib, "Evaluations of a Sacred Place: Role and Religious Belief at the Magh Mela", *Journal of Environmental Psychology*, 28, Pp. 174-184, 2008.
- Singh, R., "Pilgrimage in Hinduism: Historical Context and Modern Respective" in D.J. Timothy & D.H. Olsen (Eds.), *Tourism, Religion, and Spiritual Journeys 16*, London: Routledge, Pp. 220-236, 2006.
- Tanaka, H. "On the Geographic Study of Pilgrimage Places" in S. Bhardwaj & G. Rinschede (Eds.), *Pilgrimage in world Religions*, Berlin: Dietrich eimer Verlag, Pp. 21-40, 1988.
- Timothy, Dallen J., Olsen, Daniel H, *Tourism, Religion and Spiritual Journeys, Contemporary Geographies of Leisure, Tourism and Mobility*, Routledge are an imprint of the Taylor & Francis Group, Pp. 1-304, 2006.
- Vukoni'c, B. Religion, "Tourism and Economics a Convenient Symbiosis", *Tourism Recreation Research*, 27 (2), Pp. 59-64, 2002.

Strategic Planning of Religious Tourism Development in rural areas
Case Study Oraman Takht, Najjar and Hjjj

Strategic Planning of Religious Tourism Development in rural areas
Case Study Oraman Takht, Najjar and Hjjj

Mehdi Pourtaheri

Assistant Professor, Department of Geography, Tarbiat Modares University, Jalale-Ale-Ahmad Express Way, Tehran, Iran.

Khilil Rahmani

Graduate student in geography and rural planning, Tarbiat Modares University

Abdoreza R. Eftekhari

Associate professor, Department of geography, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Abstract:

Religious buildings such as religious places and other holy places are very dominant perspectives of religious. Through the times, Religious pilgrimage have described as real productive of economy and as a factor for the development of services related to these areas. For that, today the religious places and tourist attractions sometimes are major supporters of the whole economy. At present, religious tourism has been considered as a way to create diversity and gets rid of economic problems by many groups and tourist authorities. Religious attractions, shrines and holy places attract many tourists every year. Residency and reception facilities of this type of tourism such as hotel and Pilgrims status depend on socio- cultural context and tenet of each country and tourists and have its special features of each country which their diversity is very high. Complexity and density of urban life led to lot of people attracted by areas with potential tourism and among them areas with cultural and religious powers are more considered. So, in order to exploit the relaxation in religious-cultural places and also enjoy natural scenes, tourism trends form. This can led to lot of social, physical economic benefits in the society. In this context, planning with strategic approach can be one of the ways to exploit these opportunities for areas with cultural and religious potentials. Among these villages Oraman Takht, Najjar and Hjjj because of their special position have high potential of attracting religious tourists that for several reasons, optimal and sustainable use of these opportunities has not been done so far. For that field research among 300 people of residents with 30 indicative characters shows that the presence of

religious tourists led to of social, economic and physical consequences with higher emphasis on social dimension. Research also shows that a strategic approach based on SWOT model is necessary to strengthen and develop religious tourism in the study area, a competitive strategy as a package for policy and strategic planning and management of religious tourism is considered fact.

Keywords: religious tourism, sustainable development, strategic planning, SWOT, Oraman Takht , Hyyj, Najjar.